

prof. dr. mehmed kico

lingvistika i prevođenje

Uvodna riječ

Kao općeljudska umna djelatnost, prevođenje je započinjalo u veoma davnim vremenima. Iako se slobodno može reći da ono potječe iz vremena u kojem su započinjali jezik i pismenost, prevođenje je svoju autentičnu formu dobilo tek u razdoblju renesanse, kad je potreba za komuniciranjem dostizala svoj vrhunac.

Jedno od pitanja koja su prevodioce najviše zaokupljala tokom ranijih vremena, a čiji značaj i danas zauzima istu visoku poziciju, jeste vjernost prijevoda originalu. Vjernost originalu, neprestano je problematizovana, a njeno poimanje se trajno potvrđuje kao najvažnije pitanje koje zaokuplja učesnike teorije prevođenja.

Odgovori na pitanje vjernosti čine raspon između nastojanja da se ispunjava zahtjev za očuvanjem jezičkih formi izvornog teksta i nastojanja da se u prijevod unese malo slobode. Tako je razumijevanje pojma vjernost u nekoj mjeri otežano. Dok, prema nekim analitičarima, prijevod izvornom tekstu može biti vjeran i kad ne uvažava čak ni globalnu sadržinu originala, prema drugima, vjeran originalu može biti samo doslovan prijevod, ostvaren kroz preizražavane riječi za riječ.

Iako su materijalni dokazi koji govore o dobroj razini prevođenja tokom njegove dugotrajne historije oskudni, oni su davali plodove još u djelima prvih znamenitih prevodilaca. Traganje za tim dokazima pruža samo opće utiske na osnovu kojih se može suditi o prevođenju u prošlosti, ali se, naravno, ne može doći i do poticajnih praktičnih rezultata. Tek sintezom dokaza iz prošlosti i kasnijih rezultata i iskustava mogu se graditi, za naše vrijeme, validni utisci i stavovi o prevođenju.

Porast broja prevodilaca i potreba za njima, veća upućenost drugih na pomoć prevodilaca, sve uočljivija svjesnost prevodilaca o vlastitoj odgovornosti, organizovanje učesnika kroz lokalna udruženja i međunarodne saveze, društveni život, kao i komunikacijska funkcija koju ono vrši, uvjetuju da prevođenje izađe iz okvira u kojima se posmatra kao djelatnost utemeljena na empirijskim utiscima.

Poželjno oslobađanje od dominacije vlastitih utisaka prilikom razmatranja, odbacivanje paušalnih ocjena i neutemeljenih formulacija može nesumnjivo izvesti na put naučne i argumentovane analize prijevoda kao željenog rezultata prevođenja i njegovih stvarnih obilježja. Nakon ispunjenja tih uvjeta, može se pristupiti uvođenju odgovarajuće metodologije, sistematizovanje podataka i klasifikacija iskustvom stjecanih rezultata.

Veoma korisno u tome bilo bi ustanovljenje precizne terminologije u čijoj početnoj bi fazi mogli, unatoč postojećoj neusaglašenosti, dobro poslužiti lingvistički nazivi koji se daju prilagoditi potrebama razmatranja prevođenja, uz primjenu jedne nove metodologije koja u sebi objedinjuje zahtjeve raznovrsnih stajališta i granskih područja.

Lingvistika u izučavanju prevođenja

Sada se više ne može odbaciti shvatanje da je prevođenje samostalna djelatnost koja sa stanovišta epistemologije ima svoj predmet, teorijske okvire i metodologiju. Pedesetih godina 20. stoljeća, pojavila su se dva djela koja zagovaraju da se prevođenje konstituiše kao posebna naučna disciplina.¹ Njihovi autori upozoravaju da je prevođenje pogrešno definisati kao umijeće i baviti se njegovim podjelama na vrste. Umjesto toga, treba ga pomno proučavati, prvenstveno iz okvira nauke o jeziku.

Kandidovanje prevođenja kao polja istraživanja u okvirima opće lingvistike, ravnopravno s pitanjima dvojezičnosti, koegzistiranja različitih jezika u dodiru, arealom jezika, etimologijom i drugim pitanjima, za sobom povlači suprotstavljenost dviju struja. Jedna je nelingvistička, koja teško odustaje od navike da

¹ To su: J. P. Vinaj – J. Darbelnet, *Stilistique comparee du francais et l'anglais – Methode de Traduction*, (Paris, 1958) i A. V. Fedorov, *Vvedenie v teorij perevoda*, (Moskva, 1953).

prevođenje posmatra kao praktično umijeće, a druga je lingvistička, odnosno ona struja koja prevođenje shvata kao naučnu djelatnost proizašlu presudno iz nauke o jeziku.²

Za razliku od Vinaya - Darbelneta i Fedorova, Edmond Cary³ tvrdi da navedena definicija prevođenja ne odgovara stvarnosti, jer ono nije ni sasvim naučna niti posve jezička djelatnost. Prema njemu, prevođenje je poseban postupak koji treba proučiti u autentičnom obliku, sa svim njegovim složenostima, stranama i prožimanjima, po čemu se s pravom mogu razlikovati prozno prevođenje, u sklopu prozodijske djelatnosti; poetsko prevođenje, u sklopu poetske djelatnosti; pozorišno prevođenje, u sklopu scenske djelatnosti itd.

Međutim, ako se pažljivo razmotre Caryeve tvrdnje, može se vidjeti da se one sa stavovima Vinaya - Darbelneta i Fjodorova slažu više nego što im protivrječe, jer književno prevođenje, npr., nije isključivo jezička operacija koja se može ispuniti putem naučnog postupka usmjerenog na proučavanje samo leksike, sintakse ili gramatike.

Doduše, Cary je nastojao prevođenju dati više slobode s kojom bi se ono posmatralo u kontekstu kulture, tim više što i u sklopu lingvistike, pored pristupa internim ispitivanjima u području leksike, etimologije, sintakse, gramatike itd., postoje i drugi konceptijski pristupi, kao što su psiholingvistički i sociolingvistički, koji odgovaraju zahvatanju jezičkih pojava iz predmeta ispitivanja vezanih za pojedinca ili kolektiv u datom jeziku.

Na drugoj strani, ako se insistira na razlikovanju lingvistike kao proučavanja gramatičkih pravila i njihovih interakcija, na jednoj strani, od stilistike kao proučavanja jezičkih sredstva koja pojedinac koristi uzimajući ih iz jezika kao kolektivne svojine tako što im daje svoje obilježje, na drugoj strani, opravdano je što lingvisti takav odnos pojedinca, kao predmet ispitivanja, iz lingvistike prenose u estetiku.

Budući da su neki analitičari znali prevođenje uporediti s građevinarstvom, medicinom i još nekim djelatnostima, a koje mogu istovremeno biti i nauka i umijeće, čini se opravdanim utisak da je prevođenje nauka koja u sebi obuhvata umijeće, ili umijeće koje u sebi obuhvata nauku.

² J. P. Vinaj – J. Darbelnet, op. cit. Uvod; A. V. Fedorov, op. cit., str. 8-28.

³ Vidjeti: Edmond Cary, *La traduction dans le monde moderne*, Geneve, 1956.

U svakom slučaju, lingvistika jasno pokazuje da prevođenje, pored eminentno jezičkih, obuhvata i ekstralingvistička pitanja. Zato, sud o kvalitetu ili uspješnosti književnog prijevoda znači istodobno ispunjenje dva zahtjeva u korištenju leksike, a to je korištenje najprikladnijih značenja sa stanovišta lingvistike u općem smislu i istovremeno biranje njihovih dubinskih slojeva kojima se može udovoljiti zahtjevima estetike.

Nema sumnje da bi primjena odgovarajuće metodologije, a to je ona koju predlažu Vinay i Darbelnet, napokon omogućila odgovarajuće razumijevanje pojma kvaliteta i uspješnosti književnog prijevoda. Ista metodologija vrednovanja književnog prijevoda podržana je u i De Saussureovome strukturalističkom lingvističkom naučavanju⁴, kao i u Ballyevim pogledima na racionalnu stilistiku.⁵

Da bi se prevođenjem nekog teksta s jednog jezika na drugi postigao željeni cilj, prema zahtjevima savremene lingvistike treba ostvariti vjernost cjelokupnom tekstu. Iako je i davnašnji temeljni zahtjev da se tekst prevede bio sasvim jasan i precizan, tek savremena lingvistika može pružiti odgovore i na pitanja: šta znači cjelokupan tekst i iz čega se satoji cjelovitost poruke koju on upućuje?

Dobri prevodioci su i prije predosjećali da se odgovori na postavljena pitanja oblikuju u skladu s kontekstom koji se nadaje kao novo pitanje. Prema većini, kontekst je zbir naznaka ili okolnosti koje objašnjavaju neki dio teksta, bez kojeg nije moguće valjano prevesti neki specifičan izraz.⁶

Međutim, treba imati na umu da je kontekst višeslojna semantička kategorija, podložna promjenljivosti. Naime, pored

⁴ Švicarac Ferdinand de Saussure (1857-1913) začetnik je strukturalne lingvistike, koji je jezik u predmetu analize posmatrao kao sistem znakova "povezanih tako da vrednost jednog znaka biva uslovljena prisustvom ostalih" (Milka Ivić, *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1975., str. 107). Analogno jezičkim znakovima u jeziku kao sistemu, odgovarajuća značenja riječi u prevođenju se najpreciznije opredmećuju u kontekstu s drugim riječima.

⁵ Charles Bally (1865-1947) bio je uvjeren da je svaki jezički iskaz označen nečim posve ličnim, na čemu se može temeljiti poseban stil (Vidjeti: M. Ivić, op. cit. str. 110).

⁶ Za razliku od formalnog značenja obrazovanog u spletu formalnih relacija među riječima, kontekstualno značenje se određuje prema vantekstualnim obilježjima (više o kontekstualnim značenjima u: M. A. Halliday, *Categories of the Theory of Grammar*, Rord, Vol. 17., No. 3., 1961., str. 241-292).

jezičkog konteksta, koji je u savremenom dobu, više nego u ranijim vremenima, sklon proširivanju, svaki dio književnog teksta može imati geografski kontekst, koji se tiče mjesta; kao i historijski kontekst, koji se tiče vremena radnje. Historijski kontekst, dalje, može obuhvatati društveni, kulturološki, civilizacijski, antropološki kontekst, kao i brojne druge.

Cary i Fedorov se najviše podudaraju u shvatanju da jezički kontekst uvezuje sirovu građu neophodnu prevođenju, a složeniji kontekst, na osnovu čijih se obilježja može suditi o kvalitetu i uspješnosti prijevoda, jeste onaj koji zahvata misli i osjećanja ljudi iz odnosa između dvije kulture, ili dva svijeta u dodiru. Iako prelazi jezičke okvire, takav kontekst se ostvaruje počevši već od naučnog rada ili pismenog sastava kapaciteta nekoliko stotina riječi, ukoliko se općenito zahvata neka civilizacija s obzirom na njeno mjesto i vrijeme. Međutim, ukoliko se tako brojni konteksti, kao što su geografski, historijski, društveni i kulturološki, žele preciznije označiti, jezik ne može pružiti odgovarajuća određenja.

U vezi s kategorijom konteksta, poželjno je razumijevati pojam poruke kao zbira iskazanih naznaka koje se, uz neizostavno utemeljenje u jeziku, zasnivaju i na nadjezičkoj ili vanjezičkoj stvarnosti (geografska, historijska, društvena, kulturološka itd.) budući da potpunost poruke ne može biti zadovoljena pukim zbirom jezičkih znakova iz kojih se ona formalno sastoji. Budući da se pojam konteksta zasniva na vanjezičkim podacima koje sadrži tekst, lingvistika ih naziva okolnostima koje ne ulaze u okvire jezičkog izriječka.

Vanjezički podaci su, naravno, neophodni da bi se dobio prijevod koji može prenijeti cjelokupnu poruku sadržanu u izriječku, jer prijevod ne može biti dobar bez, što je moguće bolje, vjernosti, najprije kontekstu a nakon toga i okolnostima.

Lingvistika vrši i analizu svih podsistema nekog jezika koji se međusobno miješaju i prožimaju, koje ni kontekst ni okolnosti ne otkrivaju do kraja, svejedno radi li se o pučkom govoru, narječju, zajedničkom jeziku, standardnome govornom ili književnom, pjesničkom, ili nekom jeziku svojstvenom struci i zanimanju. Za pronicanje u sve navedene slojeve u sklopu jednog jezika duguje se lingvistici. Zahvaljujući upravo takvom pronicanju moguće je i poeziju prevesti s jednog jezika na neki drugi.

Stilistika i vjernost izvornom tekstu

Lingvistika, iz koje se stilistika odvaja kao ogranak, upozorava da prijevod ne može biti dobar ukoliko ne ispunjava što je moguće veću vjernost svim slojevima jezika. Ukoliko to ispunjava, prijevod udovoljava vjernosti tekstu, a samim tim i vjernosti kontekstu i okolnostima.

Poimanje vjernosti nije oduvijek bilo istovjetno. Vjernost se na početku izjednačavala s doslovnim prevođenjem, odnosno prevođenjem riječ za riječ, da bi kasnije u nekim slučajevima bila shvatana kao sinonim nedoslovnosti, odnosno lakšem razumijevanju cjelokupnosti poruke koju sadrži izriječ.

Iako se mnogi s time ne mogu složiti, lingvistička analiza dobro i uspješno prevođenje ne izjednačava s vjernošću, jer prevođenje danas nije samo pridržavanje strukturalnih jezičkih značenja, odnosno leksičkih i gramatičkih sadržaja, već i pridržavanje općih značenja poruke s obzirom na drugačije okruženje, vrijeme, kulturu i civilizaciju u koju uvire poruka. Lingvistička analiza tako pruža priliku da se nađu uporišta za novu i potpuniju definiciju vjernosti u prevođenju.

Zna se kako je najranije raspravljanje insistiralo na tome da se dobro i estetski lijepo prevođenje može ostvariti samo na račun vjernosti koja se manifestuje kao robovanje tekstu. Zato se sada prilikom analiziranja brojnih znakova i podataka koji ne mogu izraziti doslovno značenje cjelokupne poruke teksta, prijevodu dodaju naučna objašnjenja kao mjera, ili metod, koji se doimaju kao iznevjeravanje ili razmetljivost u prevođenju. U skladu s tim, prevođenje koje se drži jezičke forme često se smatra doslovnim i vjernim, a prevođenje koje drži do sadržine smatra se razmetljivim i neuvjerljivim.

Međutim, ni takva podjela nije osnovana, jer prevođenje znači što je moguće preciznije prenošenje čvrste povezanosti forme i predmeta s izvornikom, onako kako je to nagovijestio E. Cary. U skladu s tim, Vinay i Darbelnet iznijeli su kvalitativne modalitete na čijim je osnovama moguće očuvati čvrste veze između jezičke forme, na jednoj strani, te jezičkoga i širega pozadinskog konteksta izvornog teksta zajedno, na drugoj strani.

U skladu s tim, posuđenice se iz drugih jezika uzimaju da označe ono što u zatečenoj situaciji ne postoji u kulturi jezika

primaoca. Doslovno prevođenje, odnosno prevođenje riječ za riječ, moguće je u većoj mjeri prilikom posredovanja među srodnim jezicima obuhvaćenim jednom kulturom, daleko više nego u posredovanju među nesrodnim jezicima. Nekad može biti poželjna izmjena reda riječi, kao kad se u prevođenju arapskih tekstova umjesto predikata na prvom mjestu rezervisanom za glagol u prijevodu stavlja subjekat. Stilsko modifikovanje je poželjno da se, umjesto doslovnog prijevoda nekih izraza koji bi bili sasvim jasni, pruži izraz snažnijega stilskog naboja. Izrazi svojstveni duhu nekog jezika, koji se nazivaju idiomima, u drugi jezik se često prenose tako što se zamjenjuju ekvivalentima sačinjenim od nešto drugačijih riječi koje obrazuju veoma slično značenje. Opisno adaptiranje je način prenošenja putem kojeg se poruka u drugi jezik prenosi nešto drugačijim sredstvima, u različitim kontekstima na sasvim različite načine.⁷

Budući da lingvistika može najpotpunije objasniti kontekst, okolnost i potpunost poruke jezičkog izrijecka, uprkos svim kritikama i prigovorima na njen račun, ona nesumnjivo može prednjačiti u metodologiji naučnog ispitivanja prevođenja. U vezi s onim što prevođenje čini dobrim i uspješnim, sve do danas se nije u obzir uzimalo ništa osim vjernosti, i to sa stanovišta nauke o jeziku. Pri tome je zanemarivana činjenica da prevođenje postaje književna operacija, a to je već drugi sastavni dio razine koji se može nazvati estetskim činiocem, odnosno književnoestetskim činiocem.

Međutim, definisanje estetskog činioca nije jednostavno, kako se čini na prvi pogled, jer estetika nije niti predmetno, niti metodološki, niti sa stanovišta rezultata, određena jasno kao lingvistika. Ako se od prevodioca u književnom prevođenju, u ime kvaliteta i uspješnosti, zahtijeva ispunjenje vjernosti svemu što sa stanovišta lingvistike čini vjernost izrijecku – to su najprije jezički izraz, jezički sloj i kontekst, a zatim geografska, historijska, društvena i kulturološka okolnost – za prevođenje poezije bi se kao uvjet jednostavno moglo iznijeti puko imitiranje pjesnika. Ali, da bi preveo neki književni tekst, prevodilac treba znati fenomenologiju dobrog stila, kako bi pazio da njegov vlastiti stil ne bude slab, bezličan i zbunjujući.

⁷ Veoma praktičan uvid u istaknute modalitete pruža George Mounin u djelu 'Ilm al-luġa wa al-tarġama, Prijevod: A mad Zakariyyā Ibrāhīm, Al-Maġlis al-a'lā li al-aqāfa, Al-Qāhira, 2002., str. 55.

Iako su navedena zapažanja dovoljna kao uvjet da se ostvari dobar i uspio prijevod, veoma teško je to praktično postići. O tome uvjerljivo govori činjenica da, svejedno što se prepoznaju svi uvjeti, ljudi odgovorni za prevođenje ne stječu sposobnost da u školi mlađe uče niti kako će nadahnuto pisati poeziju, niti kako će estetski lijepo, a istovremeno vjerno, prevoditi.

Iz naprijed izloženoga može se shvatiti da se prilikom prevođenja treba kloniti nevjernosti i razmetljivosti, jer su to pogreške. Treba se kloniti i netransparentnog citiranja, jer se prikriivanje izvornosti citata kroz prikazivanje da je navodni prijevod, smatra falsifikovanjem. Navedeni su postupci najveće pogreške jezičke naravi koje u procesu prevođenja može identifikovati lingvistika.

Kad je riječ o pogreškama koje se tiču književnosti, najteži oblik pogreške jeste neusklađenost poruke pružene jezikom ciljem, do čega često može doći u prevođenju s prijevoda, a naročito često u prevođenju s nekoga posredujućeg jezika. Dobar stil kojim se odlikuje neki sloj jezika izvora, u jezik cilj jeste vrlo teško preizraziti ukoliko prijevod zahtijeva da se stil prepozna u posredujućem prijevodu, a on ne pruža mogućnost stjecanja uvida u naravi raznih podsistema jezika izvora.

Kad se prevode tekstovi iz nekoga ranijeg vremena, ili tekstovi koji se tiču neke druge civilizacije, neophodno je izabrati razinu prevođenja skladnu s onim što zahtijeva jedinstvo jezika. Budući da historijski kontekst predstavlja zbir događanja, uzusa i društvenih odnosa neophodnih razumijevanju teksta, čitalac koji nema uvida u događanja iz datog razdoblja teško može razumjeti poruku. Prevodilac neće uspjeti prevesti neki izraz iz izvornog teksta iskorišten s historijskim smislom kakav je imao nekad davno, ukoliko nema uvida u uvjete u kojima je izraz tako korišten. Posebnosti skrivenih smislova presudno određuju proces razumijevanja.

Mnogi lingvisti smatraju da se pojavljivanje posebnih skrivenih smislova obrazuje na mnogovrsne načine koji se razlikuju od jednoga do drugog jezika, tako da svaki jezik bira različite puteve izražavanja jedne iste misli.

Kad je riječ o prevođenju tekstova iz davnih vremena, u pristupu se može birati između modernizovanja i arhaizovanja

teksta, uz svjesno nastojanje da se tekst izvornika prilagodi novom vremenu, ili da se jezik modernog doba približi jeziku davnih vremena. Prevođenje među jezicima iz različitih vremena nudi mogućnost da se izvorni tekst odomaćuje, ili da se jezik prijevoda otuđuje, uz nastojanje da se oponašaju svojstva jezika izvora. Takve različite postupke L. Venuti⁸ uspješno potkrepljuje primjerima nekih prijevoda Homerovog djela, koje su neki prevodioci u svom radu arahaizovali i tako ga, iz populističkih razloga, otuđivali, a drugi ga modernizovali i, iz akademskih razloga, odomaćivali ga.⁹

Dakle, ako prevodilac želi voditi računa o zahtjevima stila kad se nađe pred tekstom na stranom jeziku, može krenuti jednim od dva bitno različita puta koji čine jedinstvo stila: da odomaćuje izvorni tekst kako bi ga što više oslobodio izvornih kulturoloških obilježja, i pružio utisak da ga je autor na jeziku cilju napisao bez ikakvih civilizacijskih, historijskih i drugih specifičnih obilježja; ili da otuđuje domaćeg čitaoca tako što mu nudi štivo koje ga u svakom trenutku čini svjesnim da se nalazi pred tekstom na tuđem jeziku, koji se tiče nekoga drugog vremena i neke druge civilizacije.

Oba pravca mogu biti ispravna. Prema analitičarima koji su stavove zasnivali na iskustvima o prevođenju klasičnih tekstova, nevolja se u prevođenju javlja ako se u preizražavanju jednoga istog teksta slijedi čas jedan–čas drugi put i onda kad to izvornik ne zahtijeva. F. Schleiermacher je, npr., tvrdio da prevodilac "ili ostavlja što više na miru pisca i privodi mu čitatelja; ili ostavlja što više na miru čitatelja i privodi mu pisca", te da "iz pokušaja da se ide obama (putevima) istodobno, mogu proizaći samo nesigurni ishodi".¹⁰ Takvi stavovi su se, prema našem sudu, mogli odnositi na tekstove koji su bili daleki zbog starosti ili zbog kulturološke različitosti, kakvi su bili pretežno zastupljeni u prevodilačkoj praksi

⁸ Lawrence Venuti, *Strategies of Translation*, u Mona Baker, "Routledge Encyclopedia of Translation Studies", London, 1998., str. 243.

⁹ Pošto otuđivanje, s vrlo mogućim sadržajima koji nisu uvijek i u svakoj pojedinosti jasni, može imati "očučujući učinak", posve odgovarajućim za ovakav postupak, prema našem utisku, doima se njegov naziv u arapskom jeziku, gdje je glagolska imenica potuđivanje (tağrīb) izvedena iz pridjeva tuđi (ğarīb) koji može značiti i neobičan i čudan.

¹⁰ Fridrich Schleiermacher, *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens*, u "Zur Philosophie", II, Berlin – Reimer, 1835-1846., citirano prema: Umberto Eco, *Otrprike isto – Iskustva prevođenja*, S talijanskog preveo: Nino Raspudić, Algoritam, Zagreb, 2006., str. 187.

krajem 18. i početkom 19. stoljeća, kad je Schleiermacher živio, ali, kad je riječ o modernim tekstovima, taj pristup bi trebao biti fleksibilniji, tako što se prevodilac u usmjeravanju k jeziku izvoru ili jeziku cilju može opredjeljivati od jedne do druge rečenice u tekstu.¹¹ Iako se ne preporučuje izgrađivanje stila i uzdizanje literarne razine u prijevodu, dok se dosljedno slijedi jedan od dva puta, minimalno što se od prevodioca traži jeste da u svom radu ne snižava stil izraza i literarnu razinu sadržine materijala koji prevodi.

Kad povodom kategorija vjernosti u usmenom prevođenju govori o kontekstu, A. H. Albir naglašava i značaj utjecaja aluzije. Tokom razgovora, učesnik se rukovodi pretpostavljenim znanjem sagovornika. Govor ljekara, npr., nije isti kad mu je sagovornik kolega iz struke i kad razgovara s nekim neukim. Učesnik u razgovoru riječi organizuje uvažavajući svoje uvide u znanje sagovornika. Polazeći od njegovoga pretpostavljenog znanja, interesovanja, sposobnosti zapažanja i raspoloženja da pažljivo sluša, riječi se otvaraju mogućnostima utjecaja aluzije, zahvaljujući tome što je ona povezana s kontekstima situacije, izgovora i saznanja, o kojima je potrebno znati makar ono najvažnije: situacioni kontekst je okvir u kojem se odvija govor, a obuhvata sve elemente stanja u kojem se odvija govorni čin: mjesto, sredstva, akteri i drugo; izgovorni kontekst čine riječi i rečenice, a svaka riječ je tu smislom čvrsto povezana s ostalim riječima; saznajni kontekst sastoji se iz obilja informacija koje razgovor može pružiti.

Suprotstavljenost vjernoga i slobodnog prevođenja

Potrebe za žučnim raspravama oko suprotstavljenosti vjernoga i slobodnog prevođenja u nekim evropskim zemljama bile su prestale krajem 18. stoljeća. Uprkos povremenim čarkama, prevladavala je saglasnost oko toga da treba odbaciti doslovno prevođenje, odnosno prevođenje riječ za riječ, kao i o tome da se ne može prihvatiti ni suviše slobodno prevođenje i udaljavanje.

S posebnim naglascima u Francuskoj, 17. stoljeće smatra se zlatnim razdobljem onoga što se u prevođenju nazivalo "nevjernim ljepoticama". Izraz nevjernost uzimala se s ciljem da

¹¹ Uporediti: Umberto Eco, *Otprilike isto – Iskustva prevođenja*, S talijanskog preveo: Nino Raspudić, Algoritam, Zagreb, 2006., str. 187.

označi svaki slobodan prijevod. Ishodišta postojanja takve vrste prijevoda George Mounin nalazi u povijesnim i društvenim okolnostima koje su iskazivale neslaganje s vladajućim ukusom i etikom. U vezi s tim, Mounin kaže: "Mi na prijevode gledamo kao i na žene. Da bi bili dobri, oni trebaju biti istodobno i vjerni i lijepi."¹²

G. Mounin ustanovljuje brojne različite metode prevođenja, a dijeli ih na dva osnovna tipa: prevođenje kroz providno staklo i prevođenje kroz obojeno staklo, za koja bismo rekli da predstavljaju dva različita načina prevođenja. Za prvi način nije teško uočiti da pruža utisak kako je izvorni tekst pisan na jeziku prevodioca. Takav je prijevod "nevjernim ljepoticama" sličan po tome što svoju nevjernost ničim ne otkriva. Drugi način, dotle, označava prevođenje riječ za riječ, s ciljem da čitaocu pruži utisak kao da čita tekst izvornika. G. Mounin preporučuje da se izvorniku pristupa na jedan od dva načina, tako da se prednost daje tekstu u prijevodu, sa stanovišta jezika cilja i prevodiočevog vremena; ili da se prednost daje izvorniku i okolnostima u kojim je izvorni tekst nastao. Dakle, prevođenje kao kreativan čin posreduje tako što prednost daje jeziku izvoru ili jeziku cilju.

Upoređujući prevođenje sa ženom, neki analitičari tvrde da istinski kompletan prijevod treba biti istovremeno vjeran i lijep. Iako je takav ideal, nesumnjivo, teško ostvariti, većina na njemu uporno insistira. To se najčešće potvrđuje u književnom prevođenju, posebno u savremenoj književnosti, a ranije je bilo prisutno uglavnom u raspravama oko prevođenja dramskih djela i poezije.

Međutim, iako je teorijska saglasnost oko ideala u prevođenju postignuta i ima trajnu važnost, povremeno se javljaju neslaganja među zagovornicima različitih pristupa. Dok na jednoj strani stoje profesori privrženi vjernosti zasnovanoj na doslovnosti, na drugoj strani su umjetnici koji isključuju svaku mogućnost pomirenja doslovnosti i ljepote prijevoda. Za razliku od profesora koji naročit značaj pridaju vanjskoj vjernosti utemeljenoj na jeziku, a potvrđenoj u odanosti gramatici i gramatičkim pravilima, umjetnici s više pažnje njeguju stil i podstiču snagu poruke.

¹² George Mounin, *Linguistique et traduction*, Bruxelles, 1976., str. 145.

Čuvanje smisla u prevođenju

Pojam smisla je vrlo teško precizno odrediti zbog njegove složene naravi kao i zbog bliskosti njegovog značenja s nekim drugim pojmovima. Naime, postoji niz određenja pomoću kojih se nastoji definisati pojam smisla, nastalih tokom analize i nastojanja da se njegova uloga precizira sa stanovišta nekih usko specijalističkih naučnih disciplina. Nastojanje da se smisao precizno definiše, neizbježno dovodi pred skup sinonimnih naziva, a prije svih pred nazive: značenje, vremenska oznaka, podatak, stil, aluzija, svrha itd.

Smisao se obrazuje kroz međusobno djelovanje značenja zbira jezičkih i vanjezičkih elemenata. Da bi obavljao svoju ulogu u sklopu oblikovanja standarda koji ulaze u proces komuniciranja, smisao se određuje na osnovama specifičnih razlika u odnosu na druge istovrijedne kategorije. Pri tome je neophodno ustanoviti razliku između značenja, smisla i vremenske oznake.

Za značenje se može reći da se izjednačava s pojmom, s više pojmova, ili nizom pojmova povezanih označavanjem. Dotle se smisao može shvatiti kao temeljno značenjsko obilježje izrijeke i vremenske oznake u sklopu jezičkoga ili širega nadjezičkoga konteksta. Svaka riječ koja se van konteksta može dovesti u vezu s nekim pojmom ili karakteristikom nekog pojma iz smisla jeste vidljivo, skriveno ili pretpostavljeno značenje kao sastavni dio smisla. O smislu se može govoriti samo u kontekstu proizvođenja izrijeke uz korištenje vremenskih oznaka. Vremenska oznaka pak spada u jezičke elemente koji se koriste prilikom procesa građenja i oblikovanja smisla. Smisao se temelji na izrijeku, a riječi i rečenice kod primaoca poruke proizvode nepredvidive smislove, saglasne kontekstu i primaočevim saznavnim kapacitetima.

U bliskoj vezi sa smislom stoji podatak kao nešto što ostaje nepromijenjeno i nakon svih procesa promjena. Dakle, smisao i podatak su različite pojave. Recitovanje i citiranje, npr., mogu sadržavati iste podatke, ali ne moraju pružati isti smisao. Prema tome, podatak sudjeluje u građenju smisla, ne stoji nasuprot njemu. Podatak je nezavisan od jezičke forme i vanjezičkih elemenata koji u izrijeku sudjeluju prilikom proizvođenja smisla.

Sa smislom se blisko povezuje i aluzija kao pojava koja proistječe iz specifične naravi jezičke komunikacije. Aluzija je

popratna pojava koja se kod primaoca poruke javlja usljed potrebe za specifičnim razumijevanjem izrijevka. Budući da jezički izrijevka može kod primaoca poruke proizvoditi različite aluzije (spontano reagovanje, smijeh, plač, zadovoljstvo i sl.), praktičnom oblikovanju aluzije mora prethoditi stabilizovanje smisla. Pošto su smisao i aluzija međusobno čvrsto povezani time što pripadaju istoj kategoriji, svaka promjena smisla uzrokuje i promjenu aluzije.

Teško je uopće pretpostaviti pojavljivanje istih aluzija kod primalaca poruke označenih različitim ličnim obilježjima koja se tiču ideologije i sklonosti, kao i pojavljivanje u sklopu različitih odnosa koji povezuju primaoca poruke i govornika.

Aluzija u građenju smisla može sudjelovati i kao distingtivni činilac. U tom slučaju ima funkciju temeljnog pojma, pa kao takva u analizi vjernosti u sklopu kritičke teorije prevođenja zauzima značajno mjesto. Zato je poželjno da prevodilac u obzir uzima aluziju koju izvorni tekst može proizvesti kod primaoca poruke, kako bi istu aluziju sačuvao i prenio putem svog prijevoda.

Ako se cilj autora izvornog teksta može poistovjetiti s porukom koja se upućuje primaocu, njeno očuvanje treba biti i osnovni cilj kojem teži prevodilac. Iako bi bilo poželjno da se pri tome podudare i aluzije autora i prevodioca, to se veoma teško može ostvariti. Zgodno je u vezi s tim zamisliti prevodioca koji pripada nekoj desničarskoj stranci, a ima zadatak da prevede neki tekst napisan rukom političara ljevičara koji porukom želi pridobiti pristalice svoje stranke. Naravno, on neće prevoditi aluziju izvornog teksta, već će u prenošenju poruke preizraziti samo vidljive ciljeve autora teksta.

Neki analitičari i stil dovode u blisku vezu sa smislom. Prema mišljenju E. Nida, to je dokaz da prevođenje u jeziku cilju treba proizvesti poruku jezika izvora, posredstvom ekvivalenata najbližih i najpodesnijih, najprije u onome što se tiče smisla, a zatim i u onome što se tiče stila.¹³

Osnovna razlika između stila i smisla sastoji se u tome što stil znači način izrijevka, a smisao sadržinu izrijevka. Forma izrijevka i podatak neophodni su ako se želi oblikovati smisao. Po tome je

¹³ Eugene Nida, *Science of Translation*, "Language", vol. XLV, No. 3., 1969., str. 489.

stil jezička kategorija koja se u proces razumijevanja uključuje radi apstrahiranja riječi i proizvođenja smisla ili aluzije kod primaoca poruke.

Zaključak

Kao umna djelatnost, prevođenje potječe iz veoma davnih vremena. Prevodioce je od davnina najviše zaokupljalo pitanje vjernosti prijevoda originalu. To pitanje je veoma često problematizovano, a razumijevanje i razmatranje značaja vjernosti jeste bitna pretpostavka razvoja teorije prevođenja.

Teorijski problemi koji se tiču prevođenja mogu se uspješno rješavati i naučno osvijetljavati samo u okvirima lingvističke teorije s kojom je teorija prevođenja najtješnje vezana.

Neki analitičari predlažu da se u razradi teorije prevođenja koriste moderna lingvistička naučavanja, s ciljem da zahtjeve prevođenja utvrdi kao jezički proces. Zato oni pažnju usredsređuju na jezike, a kao cilj prevođenja postavljaju poruku izrieka u izvornom tekstu. Pri tome, akteri nastoje zahvatiti sve probleme koji se tiču prevođenja i funkciju prevođenja protumačiti iz ugla naučavanja opće lingvistike.

Ako se lingvistika kao proučavanje gramatičkih pravila, na jednoj strani, razlikuje od stilistike, u čijim se okvirima proučavaju sredstva zajedničkog jezika koja pojedinac koristi dajući im vlastiti ton, na drugoj strani, opravdano je što lingvisti odnos pojedinca kao predmet ispitivanja smještaju u estetiku.

Sud o uspješnosti književnog prijevoda uvjetuje ispunjenje dva zahtjeva u korištenju leksike, biranje najprikladnijih značenja sa stanovišta lingvistike u općem smislu i istovremeno biranje dubinskih slojeva da se udovolji zahtjevima estetike.

Bez odgovora trajno ostaje pitanje kako se može sačiniti prijevod koji će biti potpuno vjeran izvornom tekstu, a da ne bude ni sasvim pokoran izvornom tekstu ni istinski slobodan.

Vjernost u prevođenju oduvijek je različito shvatana. Za razliku od ranijih vremena, kad se izjednačavala s doslovnim prevođenjem, odnosno prevođenjem riječ za riječ, u novije vrijeme se često shvata kao sinonim nedoslovnosti i lakšem razumijevanju okvirne poruke sadržane u izrieku.

Žučne polemike koje se vode oko vjernosti u sklopu prevođenja i globalnoga komuniciranja putem jezika, prelaze u polemike oko odnosa između riječi i smisla. Da bi prijevod bio vjeran izvornom tekstu, sav znanstveni aparat treba staviti u službu definisanja smisla. To bi omogućilo da se očuvaju svi standardi vjernosti.

Prevođenje koje se drži jezičke forme, često se smatra doslovnim i vjernim, a ono koje više drži do sadržine, smatra se razmetljivim i nevjernim. Međutim, ni takva podjela nije precizna, jer prevođenje znači što preciznije prenošenje čvrste povezanosti forme i predmeta s izvornikom.

Dok lingvisti, na jednoj strani, insistiraju na vjernosti originalu potvrđenoj doslovnošću, umjetnici, na drugoj strani, isključuju svaku mogućnost pomirenja ljepote prijevoda s doslovnošću.

Najzad, iako ne treba sumnjati da je lingvistika najpozvanija u epistemološkom bavljenju pitanjima prevođenja, mora se uvažavati činjenica da ona ne može obrazložiti sve prateće pojave, da tako zhtijevan zadatak pretpostavlja posmatranje prevođenja sa širega, semiotičkog stajališta.

أ.د. محمد كيتسو

علم اللغة والترجمة

يمكن توضيح مسائل الترجمة النظرية توضيحا ناجحا فقط في إطار نظرية علم اللغة. ويجب على الباحثين خلال بحوثهم أن يشرحوا وظيفة الترجمة من ناحية تعليمات علم اللغة العام. ولكن من الصعوبة إنجاز الغرض في تحقيق الترجمة المطابقة للنص الأصلي والتي لا تكون لاحرفية ولا حرة في كل تفاصيلها. لم يكن الطباق دائما سهل الإدراك بنفس المعنى. قديما كان يتساوى مع الترجمة الحرفية، أي كلمة مقابل كلمة، بينما يفهم حديثا كإنجاز الحاجة إلى الإدراك الأسهل للنص الأصلي.

By Prof. Dr. Mehmed Kico

LINGUISTIC AND TRANSLATION

Summary

Theoretical problems of translation can be successfully scientifically enlightened only within the frames of linguistic theory, with which the translation is closely connected, providing that the function of translation is interpreted from the point of view of teaching of general linguistics.

However, the most difficult part is to satisfy the need to make a translation that will be faithful to the original and, at the same time, neither so literal nor free.

Authenticity was not always equally understood. Earlier, it was equalized with the literal translation, word for a word, but in the present times the authenticity is understood as providing an easier comprehension of the original.